

TÖRTÉNELMI ÁLLAM ESZME ÉS TARTOMÁNYI ÖNKORMÁNYZAT CSEHSZLOVÁKIÁBAN.¹⁾

A csehszlovák kormány a kisebbségi kérdés megoldását többek között azáltal is gondolta előmozdítani, hogy a történelmi tartományoknak nagyobb önkormányzatot biztosít. Ezek a tartományok Csehország, Morvaország, Szilézia, Szlovenszko és Kárpátalja. Ez utóbbi kettőnek mint tartománynak ugyan semmi tradíciója nincsen, hiszen Nagy-magyarország integráns részét képezték, de mivel egyrészt Kárpátaljának nemzetközi jogi alapon kell önkormányzatot biztosítani, Szlovenszko pedig a nyugati tartományokkal közvetlen közjogi kapcsolatban a múltban sem állott, a csehszlovák államban különálló történelmi egyéniséget képezett, így mindenesetre a történelmi tartományok közé volt sorozható. A történelmi tartományoknak ez a közjogi aktiválása összefüggésben áll a cseh történelmi állameszmével, amelynek politikai hivatása a csehszlovák állam erkölcsi és történelmi igazolása.

A csehszlovák történelmi állameszme alapja elsősorban az ú. n. „cseh közjog“, amely alatt a három Habsburg koronatarománynak, Csehországnak, Morvaországnak és Sziléziának a csehek által állított régebbi közjogi egysége értendő. A „Vencelkoronája országai“ részére — így hangzott a cseh terminológia — egyben közjogi különállást is követeltek a Monarchián belül, mert hiszen ez felelt meg a „cseh közjog“ értelmének. A háború és a béketárgyalások folyamán a cseh-szlovák történelmi egységre is hivatkoztak, aminek alapja az a Nagymorva Birodalom, amely ezer évvel ezelőtt, a magyarok bejövetelkor valóban létezett, de a két nép öntudatából csaknem kiveszett, legalább is politikai jelentősége ennek a történelmi ténynek a modern időben sohasem volt.

Nem szándékunk itt vita tárgyává tenni azt, hogy Csehszlovákia esetében mennyire van jogosultsága a történelmi állameszmének, inkább azt kutatjuk, vajjon a történelmi állameszme alapján milyen funkciója van a történelmi tartományoknak, illetve alkalmasak-e ezek olyan feladatok megoldására, amelyeket az államon belül valóban önkormányzati alapon lehet csak megoldani? Más szóval a történelmi állameszméből logikusan folyik-e a történelmi tartományok közjogi aktiválása és önkormányzati jogokkal való felruházása?

¹⁾ E tanulmány, bár a szerző a legújabb események bekövetkezte előtt írta. időszérúségéből nem vesztett. Szerk.

Nem szükséges különösen kiemelni, hogy abban a korszakban, amelyben élünk, államok átalakulásánál, illetve új államok létesítésénél a n e m z e t i állameszmének van döntő szerepe. A történelmi állameszmének csak alárendelt szerep jut és legfeljebb a nemzeti állameszmével kapcsolatban érvényesül. Ez történt a csehek esetében is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történelmi állameszmének már semmi jogosultsága nem volna. Jelentősége szoros összefüggésben áll azzal a politikai és erkölcsi funkcióval, amit teljesíteni tud. Egy rövid formulával kifejezve azt lehetne mondani, hogy a történelmi állameszmének ott és akkor van jogosultsága, ahol egy bizonyos területen csak egységes politikai vezetés képes lakosságának igényeit és érdekeit optimálisan kielégíteni. Ennek földrajzi és pszichológiai feltételei vannak. A földrajzi feltétel abban áll, hogy az illető terület a különböző főleg gazdasági jellegű állami feladatok szempontjából zárt egységet képezzen, ennek az egységnek megbontása pedig súlyos hátrányokkal járjon a lakosság ily irányú érdekeire. A pszichológiai feltétel pedig, hogy a lakosság a közös államnak híve legyen, hogy öntudatában a földrajzi egységet állampozitív tartalommal töltsse meg. A történelmi állameszme követelményeinek nagy mértékben Nagymagyarország felelt meg, amely ideális földrajzi egysége mellett évszázadokon keresztül volt különböző fajú és nemzetiségű népeknek igazi hazája.

Ha — amint ezt itt kifejtettük — a történelmi államterületnek lehet is jelenkori konkrét funkciója, vajjon ebből logikusan az kell következzen, miszerint most már ezen a területen belül a történelmi tartományoknak is szükségszerűen ilyen funkciója van? Szó sincs róla: lehet ilyen funkciója, különösen akkor, ha közjogi jellegét a történelem folyamán meg tudta tartani és a jelenbe átmenteni. De semmiképpen sem lehet azt állítani, hogy a történelmi tartományok funkciója szerves kapcsolatban áll a történelmi államterület esetleges funkciójával. Nézzük meg, mi funkciója lehet egy közjogi jelleggel bíró területnek az államon belül? Nevezzük ezt a közjogi egyéniséget tartománynak, vármegyének, kerületnek vagy bárminek, feladata olyan közületi funkciók vállalása, amelyeket a központi állami vezetés vagy nem tud olyan tökéletesen elintézni, mint a területi közjogi egység, főleg akkor, ha egészen különleges területi problémákról van szó, vagy pedig mert a központi vezetést tehermentesíteni kell. Az ilyen terület közjogi működése vagy önkormányzati jellegű, vagy pedig egyszerűen a központi államvezetésnek egy alsóbb fokát képezi, tehát mindent, amit tesz, közvetlen központi megbízatás alapján cselekszi. Utóbbi esetben tehát nincsen mással dolgunk, mint az álla-

mi központi vezetés decentralizációjával, amit akkor sem lehet szigorúan vett önkormányzatnak nevezni, ha a közjogi terület lakosságának bizonyos befolyása van a közigazgatásra.

Közismert tény, hogy azok a feladatok, amelyeket a modern államnak elvégeznie kell, rendkívül megszorodtak és komplikálódtak. Ez magával hozza az önkormányzatoknak részleges leépítését. Amíg az állami élet kevésbé komplex volt, a területi érdekek érvényesítése nem veszélyeztette olyan könnyen a közös állami érdekeket, mint amennyire ma veszélyezteti, ha ragaszkodunk a területi érdekek érvényesítéséhez. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy egy bizonyos földrajzi területen a történelmi állameszmének jogosultsága van, ebből nemcsak hogy nem következik a történelmi közjogi egységek aktiválásának a követelménye, hanem ellenkezőleg a történelmi tartományokhoz való merev ragaszkodás igen könnyen kompromittálhatja a történelmi állameszmének. A történelmi állameszme — amint azt fent kifejtettük — akkor jogosult, ha azon a területen a közös állam funkcióit optimálisan tudja teljesíteni. Ámde igen könnyen bekövetkezhet az a helyzet, hogy a modern állam funkcióit csakis akkor képes teljesíteni, ha szigorúan célszerűségi szempontból osztja be területét kisebb egységekre és azoknak a hatáskörét is szükség szerint korlátozza. Ebben az esetben szembe kerül a történelmi tartományokkal és azoknak külön területi érdekeivel. Ha viszont a történelmi tartományok érdekeit nézi elsősorban, akadályozva lesz feladatainak optimális elvégzésében és ez avuálja a történelmi állameszmét. Azt hisszük, sikerült tételünket bizonyítanunk: a történelmi állameszme és a történelmi tartományok közjogi aktiválása egymással semmiféle logikai összefüggésben nem áll, a történelmi állameszméből sehogyan sem következik a történelmi közjogi egységek aktiválása.

A modern állam — amint láttuk — az erős, egységes központi vezetés állama. Ámde amikor történelmi állameszméről beszélünk, eleve is feltételezzük, hogy az állam olyan népi részekből van összetéve, amelyek csakis a történelmi együttlét következtében váltak bizonyosfokú egységgé, egyébként azonban különálló egyéniségek, esetleg az államon kívüli egységeknek a részei. Vagyis a történelmi kötelek a nem homogén részek között olyan bensőséges, hogy ez teszi indokolttá a történelmi állameszme alkalmazását más, a modern kor felfogásának és célszerűségi kívánalmainak jobban megfelelő elv helyett. Viszont az sem vonható kétségbe, hogy erős központi vezetés ott tudja célját legjobban elérni, ahol leghomogénebb az állam, ahol a részek szinte önként, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül integ-

rálódnak a központosított államba. Igaz, hogy a történelmi eszme alapján álló államban a különmemű részek is aránylag könnyen tudnak az állami egységgel megbarátkozni, hiszen ez az értelme, de egyben ez is tételezi fel a történelmi állameszmét. Ámde a különmemű részeknek mégis lehetnek olyan különleges egyéni sajátosságai, amelyeket nem lehet közös nevezőre hozni, amelyekre a központosított állam csak korlátozott befolyást gyakorolhat. Ha az állam ezt az élő egyéniséget nem akarja tudomásul venni, hanem tisztán célszerűségi elgondolások alapján központosít, ugyancsak szembekerül a történelmi állameszmével, mert hiszen lakosságának igényeit és érdekeit már nem tudja optimálisan kielégíteni. Láttuk, hogy a történelmi állam szembe kerül önön eszméjével, ha mereven ragaszkodik a történelmi tartományok közjogi aktiválásához, most pedig azt kell megállapítanunk, hogy ugyancsak sérelem esik a történelmi állameszmén, ha az állam egyes részeinek nem ad bizonyos önkormányzati szabadságot. Ebben csak látszólagos ellentmondás van. A célszerűségi elgondolások alapján álló központosító államnak is tiszteletben kell tartani a népi egyéniségeket és átengedni nekik azon feladatok elvégzését, amelyeket csakis azok tudnak jól elvégezni. Ha el is ismerjük a történelmi állameszme jogosultságát, mégis kiemeltük, hogy a mai kor-
nak legjobban a nemzeti állam felel meg. Ebből tehát az következik, hogy a történelmi állameszme fennállhat ugyan a nemzeti állameszme mellett, de semmiesetre sem azon értékek rovására, amelyeket a nemzeti állam termelni, illetve megőrizni képes. A történelmi államnak legfeljebb ott van jogosultsága, ahol a nemzeti állam gyakorlatilag meg nem valósítható, vagy ahol annál még nagyobb értékeket tud termelni, de természetesen nem mint annak az ellentéte.

Mivel a nemzeti állam legfőbb hivatása a népi egyéniség kifejlesztése és megőrzése, ezzel a hivatással a történelmi államnak sem szabad szembekerülnie. Tekintve azonban, hogy a történelmi államban — az állam nem homogén jellege miatt — a központi államvezetés nem forrhat össze az összes népi egyéniségekkel, legjobb esetben azoknak a szintézise, tehát nem vállalhatja az olyan feladatok szuverén elvégzését, amelyek a népi egyéniség egyéni életével állanak szerves kapcsolatban. Népi egyéniség elsősorban olyan eszmei értékek komplexumát jelenti, amelyek általában a kultúra fogalma alá tartoznak. Amikor tehát a népi egyéniség fennmaradási, fejlődési, értékek termelési jogát elismerjük, akkor egyben elismerjük a jogát azon eszközökhöz, amelyek ezen cél elérésére szolgálnak. Ebből máris következik a kulturális autonómia, amely nem jelent mást, mint a népi egyéniségnek szabad rendelkezését ezen eszközök felett. Nem jelenti ez, hogy a kulturális önkormányzaton

túl már nincsenek olyan érdekek, amelyek a népi egyéniség fennmaradásával és értéktermelésével állanak összefüggésben. Nem lehet tehát a népi egyéniség önkormányzatát minden esetben a kulturális érdekekre korlátozni. Hiszen a gazdasági, társadalmi és politikai tényezőknek olyan szövevénye befolyásolja a népi egyéniség fennmaradását, hogy adott esetben annak önkormányzatát ezekre a feladatokra is ki kell terjeszteni. Ha már most ez a népi egyéniség a történelmi államban egy ősi és zárt települési területen él, mi sem természetesebb, minthogy az államterület közjogi tagozódásánál elsősorban a népi egyéniségek települési területei lesznek közjogi egységekké emelve, de nemcsak a decentralizáció érdekei szempontjából, hanem azoknak valószínűségi önkormányzatot kell adni. Az így létesített közjogi egységeknek a feladata nemcsak az állami feladatoknak alacsonyabb fokozatú elvégzése, hanem bizonyos, a népi egyéniséggel összefüggő feladatok a u t o n o m elintézése.

A csehek által elfogadott történelmi állameszme nemcsak hogy nem kívánja meg a történelmi tartományok közjogi aktiválását, de ez a tagozódás egyenesen megnehezíti az állami feladatok optimális elvégzését, ha a történelmi tartományok nem esnek össze a zárt népi egyéniségek települési területével. A valóságban nem esnek velük össze, így tehát ez a reform sem a történelmi állameszmét nem elégítene ki, sem pedig a kisebbségi kérdés megoldását nem jelentheti.

A cseh tartományok alkotmányjogi átépítése már 1848-ban akuttá vált. A kremsieri alkotmányjogi bizottságban csaknem mindenki azt hangoztatta, hogy Ausztriát a népek települési területének megfelelően kell közigazgatásilag beosztani. Még a csehek nagy történetírója P a l a c k y is 8 ethnikailag elhatárolt területre akarta a birodalmat felosztani. Cseh- és Morvaországra vonatkozóan Palacky és H a v l i c e k a járásoknak nemzetiség szerinti beosztását fogadta el, amit egy másik nagy cseh politikus R i e g e r is helyeselt. Utóbbi kijelentette, hogy Ausztriának akkori tartományi beosztását nem tartja helyesnek és a csehországi német területnek különválasztását elvben elfogadta, csak annak gyakorlati megvalósításáról nem volt feltétlenül meggyőződve. A cseh imperializmus azonban már akkor is mutatkozott, mert egyrészt a „cseh közjog“-ot is hangoztatták úgy a szlávok kongresszusán, mint a koronának átnyújtott prágai petícióban, másrészt az autonóm nemzeti területek felosztásának kérdésénél Palacky olyan álláspontot foglalt el, amiből kitűnt, hogy ő Alsó- és Felsőausztriával határos német települési területeket kiengedte volna ugyan az ő cseh tartományából, de nem az egyéb szudétánemeteket. A többi cseh képviselő is elvi hozzájárulását a nemzetiségileg elha-

tárolandó kerületekhez azáltal tette illuzóriussá, hogy ezeknek lehetőleg jelentéktelen hatáskört akart engedélyezni. A csehek az 1867.-i osztrák alkotmányt nem fogadták el és 1868-ban 81 cseh képviselő egy deklarációt nyújtott át a csehországi tartománygyűlésnek, amely lényegében a „cseh közjog“ visszaállítását kívánja. Rieger egy évvel később, az akkori osztrák kancellárhoz írott levelében kénytelen ugyan a szudétánemeknek önkormányzati jogát elismerni, amit a tartománygyűlésen belül nemzeti kúriák létesítésével gondol megoldhatónak. 1871-ben a Hohenwarth kormány egy merész lépéssel akarta a cseh kérdést megoldani. Császári leiratot intézett a cseh tartománygyűléshez, amely elismerését jelentette a „cseh közjog“-nak. Ugyancsak törvénytervezetet dolgozott ki, amelyet a cseh és a morva tartománygyűlés a németek távollétében elfogadott és amely a cseh és német nemzetiség érdekeit lett volna hivatva megvédeni. Ebből a tervezetből Hohenwarth bukása következtében nem lett törvény. A tervezet a csehországi németeket politikai nemzetnek ismeri el, nemzeti kúriákat kontemplál, a járások nemzetiségi elhatárolását írja elő és az iskolakérdésben az önmegadóztatás jogát ismeri el. A csehek természetesen tovább mentek. Feliratban kérték az ú. n. Generallandtag összehívását, amely a három tartomány képviselőiből állott volna és amely hivatva lett volna a koronával a kiegyezést létrehozni. A csehek általában nem sokat törődtek azzal, hogy a másik két tartomány mit szól az ilyen törekvésekhez. 1848-ban a morvaországi szlávok tiltakoztak Csehországhoz való csatolás ellen. Most pedig Szilézia, amelynek erős német többsége volt a tartománygyűlésben, utasította el a cseh-morva követeléseket. 1889/90 telén Taaffe miniszterelnök a cseh-német kiegyezés érdekében egy konferenciát hívott egybe, amely 1890 január 19-ig ülésezett, amely napon egy jegyzőkönyvet írtak alá a cseh és a német résztvevők, az ú. n. bécsi pontációkat. Ez meg egyezést tartalmazott a nyelvhasználatra vonatkozóan, a járások nemzetiségi elhatárolását mondotta ki és a tartománygyűlést német és cseh kúriára osztotta. Ezt az elvet a legtisztábban a tartományi iskolatanácsra és a kultúratanácsra vonatkozóan vitték keresztül, amelyeknek teljes kettéosztása mellett döntöttek. A bécsi pontációkat az értekezleten képviselt összes pártok elfogadták, azonban a ifjúcsehek, amelyek nem kaptak arra meghívást, rendkívül erős agitációt indítottak a megegyezés ellen. Követelték a „cseh közjog“ elismerését és a tartomány feloszthatatlanságát, ami tulajdonképpen a járások nemzetiségi elhatárolása ellen irányult, az ifjúcsehek befolyása állandóan emelkedett és így a megegyezésből csak annyi ment át az életbe, hogy az iskola- és kultúratanácsot két-két különálló tagozatra osz-

tották és a prágai legfelsőbb tartományi bíróságnál a tanácsnoki állásokat is ketté osztották. Később a csehországi orvosi kamara is két nemzeti tagozatra lett felosztva.

A cseh álláspont tehát nem volt egyöntetű a cseh-német kérdéssel kapcsolatban. Volt idő, amikor hajlandók voltak a németek önkormányzati követeléseit honorálni, ezt azonban a cseh imperializmus fegyverével a „cseh közjoggal” mindég sikerült megakadályozni. A „cseh közjoginak” általuk vallott felfogása szerint a három tartomány nemcsak közjogi egységet képez, de az egyes tartományok is feloszthatatlanok, így tehát a nemzetiségi elhatárolást is tiltotta. De nemcsak elvi tekintetben volt a nemzetiségi elhatárolás vita tárgya, hanem — amikor ahhoz a csehek hozzájárultak — annak tartalma és terjedelme is. 1897 után a csehek végleg megtagadták a nemzetiségi elhatároláshoz hozzájárulásukat. A demokratikus többségi elvhez is mereven ragaszkodtak, mert úgy ez, mint pedig a „cseh közjog” alkalmas eszköznek bizonyult ahhoz, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását a szudétaterületen ők vehessék kezükbe és saját nemzeti érdekeiket teljes mértékben érvényesíthessék.

Morvaországban a helyzet mindég kedvezőbb volt, mint Csehországban. A két nép itt erősebben van keveredve, amellet a cseh lakosság még 1867-ben is nagyrészt alkotmányos érzületű volt és a két nép általában jobban megértette egymást, mint Csehországban. Morvaország különben sem képez olyan földrajzi egységet, mint az előbbi. Dél felé pl. nincsen természetes határa és így inkább történelem-politikai egyéniségnek nevezhető. Jóval az ú. n. „morva kiegyezést” megelőzően két nemzeti tagozatra osztották a tartományi kultúratanácsot, majd az orvosi kamarát is. 1905-ben pedig létre jött a megegyezés, amely a tartománygyűlést nemzeti kúriákra osztotta. Ennek alapját viszont a nemzeti kataszterek képezték, amelyekbe a választókat nemzeti hovatartozásuk alapján vették fel. így minden vegyes lakosságú községben két kataszter lett felfektetve. A morva kiegyezés alap gondolata egy messzemenő nemzeti közigazgatási önkormányzat, az egyes nemzetiségek védelme a majorizálás ellen olyan törvényalkotásoknál, amelyeknek nemzeti szempontból jelentőségük van, végül a nemzeti kataszter bevezetése.

Sziléziának lényegesen más volt a helyzete, mint a két másik tartománynak. Itt három nép élt együtt, a németek voltak többségben, a csehek és lengyelek kisebbségben. Igaz, hogy a csehek a szudétatartományokban uralkodó cseh-német ellentéttel szemben nem voltak immunisak, a lengyeleket azonban a „cseh közjog” nem igen érdekelte. Tekintve, hogy galíciai lengyel testvéreik sem sokat tördtek velük, a politikai aktivitásról teljesen lemondottak.

Ilyen körülmények között nem csoda, ha ez a tartomány a nemzetiségi harcban kisebb szerepet játszott, mint a másik kettő.

Érdekes megemlíteni, hogy egy olyan államférfi, mint a köztársaság jelenlegi elnöke, Edvard Benes, Masarykkal együtt a Csehszlovákia megalapítója, sem zárkózott mindig el attól, hogy a szudétanémetek önkormányzati jogát elismerje. Így egy Párisban 1908-ban megjelent tanulmányában többek között a következőket írja: „Ha a németek később nem akarnak ugyanabba a helyzetbe kerülni, mint ma a csehek, vagyis nem akarnak később cseh uralom alá jutni, mindenáron a nemzeti önkormányzat programját kell elfogadniok.“ Ennek a műnek egy másik helyén pedig ezt írja: „Amikor a realisták a természetes jog elvéből indulnak ki, következetes és kimondott föderalisták. Az osztrák problémát és a cseh kérdést decentralizáció útján, az alkotmánynak föderalista és önkormányzati alapon történő átépítése révén akarják megoldani. Valóban a két népnek kibékülése Csehországban csak úgy lehetséges, ha mindkét nép a legteljesebb önkormányzatot élvezzi; egyiket a másiktól külön kell választani . . . Az állam a nemzetekre bízna, hogy úgy kormányozzák magukat, amint azt jónak találják.“ Köztudomású az is, hogy a béketárgyalások alkalmával a cseh küldöttség megígérte, hogy svájci mintára fogja az államot berendezni. Amikor ezt ígérte, természetesen nem a svájci történelmi kantonokra gondolt, hanem elsősorban arra, hogy svájci értelemben fogja a népi egyéniségek önkormányzatát biztosítani.

1920-ban Csehországban valóban törvényt is hoztak, mely az országot tartományok helyett 22 „Gau“-ra akarta osztani, köztük kettő tiszta német lett volna. Az 1927-es közigazgatási reform azonban eltért ettől a tervtől és megmaradt a tartományok mellett, azonban Sziléziát megszüntette és Morvaországgal egyesítette. A tartományi beosztást történelmi szokásokra hivatkozva tartották meg. Ezzel a felfogással ellenétben azonban Szilézia tartományt megszüntették, aminek a magyarázata, hogy ott a németek a lengyelekkel együtt többségben vannak.

A cseh történelmi tartományok a múltban sem feleltek meg a történelmi állameszme azon követelményének, hogy az illető lakosság igényeit optimálisan kielégítsék. A történelmi eszme alkalmazásának tehát már ezért sincsen jogsúlya. Ugyanakkor a csehek sem zárkóztak el mindig attól, hogy a németeknek az önkormányzati jogát elismerjék. Ezt magáról Benesről is meg tudjuk állapítani. A történelmi gondolat igen jó fegyvernek bizonyult a cseh imperializmus érdekei szempontjából, de erkölcsi alapja sem

a múltban sem a jelenben nincsen. Fokozott mértékben áll ez a Magyarországtól elcsatolt Felvidékről, amely bár a mai cseh államban tényleg képez történelmi egyéniséget, semmiképpen sem válhat keretévé egy olyan közjogi intézménynek, mely hivatva volna az ottani magyarság nemzeti életének igényeit kielégíteni. A magyarság a múltban a politikailag egységes magyar nemzetnek volt tartozéka és ha a Felvidéken együtt is élt a szlovákokkal, ezt az együttélést nem egy regionális helyzet determinálta, hanem az összmagyarságnak a magyarországi töbtsághoz való viszonya. A mai magyar-szlovák együttesnek ebben a formában tehát múltja sincsen. A Felvidéknek nem mint tartománynak van történelmi tradíciója, hanem mint Magyarország integráns részének.

Török Árpád.